

FORMATIEF EVALUEREN
SCHOOLBREED
IMPLEMENTEREN

CONNIE M. MOSS & SUSAN M. BROOKHART

Inhoud

Dankwoord	9
-----------	---

Inleiding	11
-----------	----

1 De stand van zaken 15

Essentiële elementen van het proces van formatief evalueren

1.1 Wat is formatief evalueren?	15
1.2 Hoe stuurt een actiestrategie op basis van leerdoelen het formatief evalueren?	17
1.3 Hoe is formatief evalueren van invloed op het leren en de prestaties van de leerlingen?	18
1.4 Hoe bevordert formatief evalueren een goede samenwerking tussen leraar en leerling?	21
1.5 Welke veelvoorkomende misvattingen bestaan er over formatief evalueren?	22
1.6 Wat is het verband tussen formatief evalueren en motivatie?	23
1.7 Hoe herken ik het proces van formatief evalueren als ik het zie?	25
1.8 Wat als?	29
1.9 Reflecteren op de essentiële elementen van formatief evalueren	30
Samengevat	31

2 Een gelijk speelveld creëren 33

Het delen van het complete leerdoel

2.1 Wat houdt het in om het complete leerdoel tijdens de les te delen?	33
2.2 Wat voor invloed heeft het delen van het complete leerdoel op het leren en de prestaties van de leerlingen?	36
2.3 Welke veelvoorkomende misvattingen bestaan er onder leraren over het delen van het complete leerdoel?	37
2.4 Wat is het verband tussen het delen van het complete leerdoel en motivatie?	39
2.5 Welke specifieke strategieën kan ik met leraren delen?	40
2.6 Hoe herken ik het delen van het complete leerdoel als ik het zie?	46
2.7 Hoe kan ik voorbeeldgedrag laten zien in gesprekken met leraren over hun eigen professionele ontwikkeling als het gaat om het effectief delen van het complete leerdoel?	52
2.8 Wat als?	53
2.9 Reflecteren op het delen van het complete leerdoel	54
Samengevat	54

3 Van corrigeren naar informeren 57

Feedforward: feedback die de ontvanger vooruitbrengt

3.1	Wat is feedback	57
3.2	Hoe is feedback van invloed op het leren en de prestaties van leerlingen?	58
3.3	Welke veelvoorkomende misvattingen bestaan er over feedback?	59
3.4	Wat is het verband tussen effectieve feedback en motivatie?	61
3.5	Welke specifieke strategieën kan ik met leraren delen?	61
3.6	Hoe herken ik effectieve feedback als ik het zie?	67
3.7	Hoe kan ik voorbeeldgedrag laten zien in gesprekken met leraren over hun eigen professionele ontwikkeling als het gaat om het geven van effectieve feedback?	69
3.8	Wat als?	70
3.9	Reflecteren op feedback die de ontvanger vooruitbrengt	70
	Samengevat	71

4 De leerling centraal stellen 73

Zelfevaluatie en peerevaluatie door leerlingen

4.1	Wat is zelfevaluatie door de leerling? Wat is peerevaluatie?	74
4.2	Hoe zijn zelfevaluatie en peerevaluatie van invloed op het leren en de prestaties van leerlingen?	75
4.3	Welke veelvoorkomende misvattingen bestaan er onder leraren over zelfevaluatie en peerevaluatie?	76
4.4	Wat is het verband tussen zelfevaluatie/peerevaluatie en motivatie?	76
4.5	Welke specifieke strategieën kan ik met leraren delen?	77
4.6	Hoe herken ik effectieve zelfevaluatie en peerevaluatie?	87
4.7	Hoe kan ik voorbeeldgedrag vertonen ten aanzien van effectieve zelfevaluatie in mijn gesprekken met leraren over hun eigen professionele ontwikkeling?	87
4.8	Wat als?	89
4.9	Reflecteren op zelfevaluatie en peerevaluatie	90
	Samengevat	90

5 Op eigen kracht het leerdoel bereiken 93

Het ontwikkelen van sterke 'doelstellers' en 'doelbereikers'

5.1	Leerlingen zelf doelen laten stellen en bereiken: wat houdt dat in?	93
5.2	Hoe zijn het stellen en bereiken van doelen van invloed op het leren en de prestaties van leerlingen?	94
5.3	Welke veelvoorkomende misvattingen bestaan er onder leraren over het stellen en bereiken van doelen?	95
5.4	Wat is het verband tussen het stellen en het bereiken van doelen en motivatie?	97

5.5	Welke specifieke strategieën kan ik met leraren delen?	101
5.6	Hoe herken ik het stellen en bereiken van doelen als ik het zie?	107
5.7	Hoe kan ik voorbeeldgedrag laten zien in gesprekken met leraren over hun eigen professionele ontwikkeling als het gaat om het stellen en bereiken van doelen?	108
5.8	Wat als?	109
5.9	Reflecteren op het stellen en bereiken van doelen door leerlingen	110
	Samengevat	111

6 Verdieping van het gesprek in de klas

111

Strategische vragen voorbereiden en stellen

6.1	Wat zijn strategische vragen van leraren?	114
6.2	Hoe beïnvloeden strategische vragen het leerproces en de resultaten van leerlingen?	114
6.3	Welke misvattingen heersen er onder leraren over het stellen van strategische vragen?	117
6.4	Wat is het verband tussen strategische vragen en motivatie?	119
6.5	Welke specifieke strategieën kan ik met de leraren delen?	119
6.6	Hoe herken ik strategische vragen?	124
6.7	Hoe kan ik voorbeeldgedrag vertonen ten aanzien van het gebruik van strategische vragen in mijn gesprekken met leraren over hun professionele ontwikkeling?	124
6.8	Wat als?	127
6.9	Reflecteren op strategische vragen	128
	Samengevat	128

7 Waardering voor kritisch denken en het stellen van vragen

131

Zet leerlingen aan tot het stellen van effectieve vragen

7.1	Wat betekent het om leerlingen aan te zetten tot het stellen van effectieve vragen?	132
7.2	Hoe beïnvloed je het leerproces en de resultaten van leerlingen door ze te betrekken bij het stellen van effectieve vragen?	134
7.3	Welke misvattingen heersen er onder leraren over het onderwijzen van het stellen van goede vragen?	135
7.4	Wat is het verband tussen leerlingen effectieve vragen laten stellen en motivatie?	136
7.5	Welke specifieke strategieën kan ik met de leraren delen?	137
7.6	Hoe herken ik effectieve vragen van leerlingen?	142
7.7	Hoe kan ik in gesprekken met leraren over hun professionele ontwikkeling laten zien hoe belangrijk het stellen van effectieve vragen door leerlingen is?	144

7.8	Wat als?	145
7.9	Reflecteren op manieren om leerlingen te betrekken bij het stellen van effectieve vragen	145
	Samengevat	146

8 Leiding geven aan een cultuur van gezamenlijk onderzoek 149

Formatief evalueren voor de hele school

8.1	Waarom is het belangrijk om het proces van formatief evalueren schoolbreed door te voeren?	150
8.2	Wat komt er uit onderzoek over de schoolbrede introductie van formatief evalueren naar voren?	151
8.3	Wat moeten schoolleiders in gedachten houden om te zorgen dat de schoolbrede introductie van formatieve evaluatie meer kans van slagen heeft?	153
8.4	Met welke strategieën kunnen schoolleiders formatief evalueren schoolbreed doorvoeren?	155
8.5	Ter afsluiting	164
	Over de auteurs	167
	Literatuur	168

Inleiding

Wanneer formatief evalueren effectief wordt toegepast, kan dit de prestaties van de leerlingen en de effectiviteit van de leraren sterk verbeteren. Kwalitatieve formatieve evaluatie is echter nog maar zelden verankerd in de cultuur in de klas. Leraren weten er onvoldoende van en hebben niet genoeg kennis of vaardigheden om voor zichzelf en hun leerlingen alles uit het formatieve-evaluatieproces te halen.

Dit boek is bedoeld als hulpmiddel voor leidinggevend en in het onderwijs, zodat zij er samen met hun leraren aan kunnen werken om het formatieve-evaluatieproces een integraal deel van hun lespraktijk te maken. We richten ons op situaties op klassenniveau die van invloed zijn op het leren en op de prestaties van de leerlingen, die het ontwikkelen van vaardigheden bevorderen en die de resultaten schoolbreed verbeteren, zodat kan worden voldaan aan de hoge eisen waarvoor hedendaagse onderwijsprofessionals zich verantwoordelijk voelen. Te midden van de roep om besluitvorming op basis van data, richten we ons in dit boek opzettelijk op lespraktijken die zorgen dat informatie over leren terechtkomt bij de belangrijkste besluitvormers van allemaal: de leerlingen.

Tien jaar geleden kwam de eerste editie van dit boek uit. Sindsdien zijn er grote stappen voorwaarts gezet op het gebied van leren en evaluatie. We weten nu met name meer over het belang van zelfregulerend leren voor het leerproces, en hoe dit verband houdt met formatief evalueren. Er is ook meer bewijs op basis van wetenschappelijk onderzoek over het belang van leidinggevend en in het onderwijs, met name de rector of directeur, bij het creëren van een schoolbreed leerklimaat waarin formatieve evaluatie en zelfregulerend leren een belangrijke rol spelen. Drie grote aanpassingen in deze tweede editie benadrukken de rol van leerlingen bij formatief evalueren en leren, en de rol van leidinggevend en. Ten eerste hebben we hoofdstuk 2 uitgebreid met informatie over leerdoelen, en overall in het boek benadrukt dat leerlingen allereerst bezig moeten zijn met een poging om iets te leren voordat formatieve evaluatiestrategieën überhaupt kunnen werken. Ook hebben we hoofdstuk 3 uitgebreid om meer nadruk te leggen op de doorlichting die moet plaatsvinden wanneer leerlingen feedback toepassen. Ten slotte hebben we hoofdstuk 4 uitgebreid met een bespreking van peer assessment – de feedback van klasgenoten op elkaars werk, terwijl ze allebei bezig zijn met hetzelfde leerdoel.

We hebben dit boek zo geschreven dat leidinggevend en, schoolteams en werkgroepen het kunnen gebruiken als gids waarmee ze aan de slag kunnen om zeer effectieve formatieve evaluatiepraktijken vorm te geven die zullen bijdragen aan schoolverbetering en de prestaties van de leerlingen zullen verhogen. We leggen bijzondere nadruk op de wijze waarop formatief evalueren leerlingen in staat stelt om de werking van hun hersenen te gebruiken om zelfregulerende, beoordelingsbekwame leerlingen te worden.

We beginnen in hoofdstuk 1 met een overzicht van het proces van formatieve evaluatie – wat is het wel en wat niet? Vervolgens hebben we de volgende zes hoofdstukken geordend

rond elk van de zes elementen van formatief evalueren die volgens ons een bijzonder sterke uitwerking hebben op het leren van de leerlingen en de effectiviteit van leraren. Hiermee willen we de nadruk leggen op werkwijzen die de leerlingen niet alleen helpen bij het verbeteren van hun prestaties, maar waardoor ze ook leren leren. We presenteren de elementen in een logische volgorde. We hebben ervaren dat leraren hierdoor tijdens de integratie van het formatieve-evaluatieproces gebruik kunnen maken van de onderlinge samenhang van de verschillende elementen. Zo wordt een maximaal effect behaald. We bevelen van harte aan dat leidinggevenden deze volgorde gebruiken bij het ondersteunen en coachen van leraren, om zo alle leraren en leerlingen de grootste kans op succes te bieden.

We gebruiken de onderstaande set vragen om elk onderdeel van het proces nader te bekijken en te laten zien hoe het verband houdt met betere prestaties en motivatie om te leren:

- Wat is het?
- Hoe is het van invloed op het leren en de prestaties van leerlingen?
- Welke veelvoorkomende misvattingen zouden leraren hierover kunnen hebben?
- Op welke manier is het motiverend?
- Welke specifieke strategieën kan ik met leraren delen?
- Hoe herken ik het als ik het zie?
- Hoe kan ik dit gedrag laten zien in gesprekken met leraren over hun eigen professionele ontwikkeling?
- Wat als?

Uit de volgorde van de vragen blijkt dat we elk hoofdstuk beginnen met 'vertellen'. We leggen het element van het formatieve-evaluatieproces uit, en ondersteunen onze beschrijving met relevant onderzoek naar de uitwerking van het betreffende element in de klas. Vervolgens gebruiken we voorbeelden uit de klas om te laten zien hoe leraren en hun leerlingen formatieve evaluatie op elk moment kunnen integreren in hun dagelijkse manier van lesgeven en leren. Ten slotte presenteren we strategieën voor het gebruik van bijzonder effectieve werkwijzen in de klas die bijdragen aan:

- betere leerprestaties;
- 'evidence-informed' werken, oftewel het verzamelen en toepassen van kennis over hoe leerlingen leren en wat dit betekent voor je didactische keuzes;
- het krijgen van meer inzicht in en samenhang tussen het lesgeef- en leerproces.

Bovendien pleiten we er sterk voor dat leraren en schoolleiders erkennen dat leerlingen in staat zijn tot zelfregulatie en het ontwikkelen van kwaliteitsbesef. Als leerlingen niet doelmatig informatie uit hun eigen werk verzamelen en gebruiken om hun leerproces te verbeteren, voldoet dat wat er in de klas gebeurt niet aan onze definitie van formatief evalueren. De strategieën die we aanraden, kunnen door alle leraren op alle niveaus en voor alle vakken worden gebruikt. In elk hoofdstuk gaan we niet alleen in op het 'wat' en 'hoe', maar beginnen we met misschien wel het belangrijkste aspect: het 'waarom'. In hoofdstuk 2 tot en met 7 beschrijven we ook praktische manieren waarop schoolleiders de elementen van het formatieve-evaluatieproces kunnen integreren in hun gesprekken

met leraren, en aldus het formatief evalueren kunnen modelen. We stellen ons voor dat deze gesprekken plaatsvinden als onderdeel van formele lesobservaties en formatieve klasbezoeken en tijdens andere gespreksmomenten in individueel of teamverband binnen de school. Deze formatieve gesprekken kunnen professionele relaties verrijken, een schoolbrede onderzoekscultuur bevorderen en leraren stimuleren samen te leren over de belangrijke relatie tussen de kwaliteit van hun onderwijs en de prestaties van de leerlingen in hun klassen.

We sluiten elk van deze hoofdstukken af met twee manieren waarop leidinggevend in het onderwijs verder kunnen nadenken over het hoofdstuk. Ten eerste bespreken we een kort 'Wat als'-scenario om je verschillende uitdagingen te laten overdenken en ondersteunende adviezen te bieden. Ten tweede stellen we reflectievragen waarmee je kunt peilen hoe het kwalitatief toepassen van formatief evalueren in jouw werkpraktijk ervoor staat. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting van de hoofdpunten.

In het laatste hoofdstuk van het boek bespreken we hoe formatief evalueren schoolbreed kan worden ingezet. Ook benoemen we hoe formatief evalueren ervoor kan zorgen dat het leerproces en alle lerenden op school een transformatie ondergaan. Wanneer onderwijsprofessionals collectief een onderzoekende houding aannemen ten aanzien van de dagelijkse impact die zij hebben op het leren en de prestaties van de leerlingen, komt dat de hele school ten goede. Wij hebben ervaren dat die impact exponentieel groeit wanneer onderwijsprofessionals hun beslissingen baseren op verzamelde informatie over wat leerlingen daadwerkelijk doen, zeggen, maken en opschrijven tijdens elke les. Daarom kan het formatieve-evaluatieproces zo'n sterke invloed hebben. Goede scholen kunnen ermee naar een hoger niveau worden getild en voor scholen die worstelen kan het een keerpunt betekenen.

Wij hopen dat we met de ideeën in dit boek kunnen laten zien waarom het zo belangrijk is om samen met leerlingen betekenisvolle leerteams te vormen in de klas. Want per slot van rekening is het hoofddoel van het formatieve-evaluatieproces dat we de belangrijke leerpunten uit elke les zichtbaar maken voor de leerlingen, zodat ze weten waar ze naar toewerken en zelf het pad naar beheersing kunnen afleggen. We hopen dat schoolleiders dit boek zullen beschouwen als hulpmiddel waar ze keer op keer op kunnen terugvallen tijdens het toepassen van het formatieve-evaluatieproces met als doel om het onderwijs en het leren op hun school te verbeteren en de impact van hun eigen onderwijskundig leiderschap te vergroten.

Preview

1 DE STAND VAN ZAKEN

Essentiële elementen van het proces van formatief evalueren

Wanneer leraren hun krachten bundelen met hun leerlingen in het proces van formatief evalueren, zorgt dit voor krachtige leeruitkomsten. Leraren worden effectiever, leerlingen werken er actief aan om beoordelingsbekwamer te worden, en beide groepen worden zich bewust van hun leerproces.

Laten we de metafoor van een molen gebruiken om het proces van formatief evalueren en de resultaten ervan te visualiseren. Een molen benut doelbewust de kracht van de wind om energie op te wekken. Formatief evalueren helpt leerlingen om de manier waarop hun hersenen werken doelbewust te benutten om zo leermotivatie op te wekken. Tijdens het proces van formatief evalueren worden leerlingen geactiveerd om leerdoelen te gebruiken en eigen doelen te stellen. Zij kiezen voor effectievere leerstrategieën en ontwikkelen besef van kwaliteit, zodat zij hun eigen leerproces kunnen reguleren. Naarmate leerlingen zich zelfverzekerder en competentere voelen als lerende, raken ze meer gemotiveerd om te leren. Dit zorgt ervoor dat ze volhardender worden bij veeleisende taken en ze kunnen hun eigen aanpak bij nieuwe leeruitdagingen beter reguleren.

Bij een draaiende molen kun je de individuele wieken nauwelijks meer onderscheiden. Iets vergelijkbaars gebeurt bij de zes elementen van formatief evalueren. Het gaat om deze zes elementen, die onderling verbonden zijn:

- Gedeelde leerdoelen en succescriteria
- Feedback die het leren vooruitbrengt
- Zelfevaluatie en peerevaluatie door leerlingen
- Stellen van leerdoelen door leerlingen
- Strategische vraagstelling door leraren
- Betrokkenheid van leerlingen bij het stellen van effectieve vragen

Wanneer leraren en leerlingen actief en doelbewust gelijktijdig leren, verenigen de afzonderlijke elementen zich in een golf van cognitieve activiteit. De kracht van de onderling afhankelijke elementen komt voort uit hun gezamenlijke inzet.

1.1 Wat is formatief evalueren?

Formatief evalueren is een actief, doelbewust leerproces dat leraar en leerlingen laat samenwerken om systematisch en doorlopend bewijs van leren te verzamelen met als doel de prestaties van de leerlingen te verbeteren. *Doelbewust leren* verwijst naar cognitieve processen die leren als doel hebben, in plaats van een incidenteel resultaat (Bereiter & Scardamalia, 1989). Leraren en hun leerlingen nemen actief en doelbewust deel aan het proces van formatief evalueren wanneer ze samenwerken aan de volgende activiteiten (Brookhart, 2006):

- Focussen op leerdoelen
- Inventariseren waar de leerling staat in relatie tot het doel
- Actie ondernemen om dichterbij het doel te komen

Het voornaamste doel van formatief evalueren is het verbeteren van hoe er geleerd wordt, dus het gaat niet alleen om het beoordelen of controleren van het geleerde. Het is evaluatie

Formatief evalueren (Evalueren <i>om te leren</i>)	Summatief evalueren (Evalueren <i>van het leren</i>)
Doel: Verbeteren van leren en prestaties	Doel: Beoordelen of controleren van bereikte vooruitgang
Wordt uitgevoerd tijdens het leren – elke dag, elke minuut.	Wordt af en toe uitgevoerd en legt zo momentopnamen vast van wat er gebeurd is.
Is gericht op het leerproces en de vooruitgang die ten aanzien van het leren wordt geboekt.	Is gericht op de leeruitkomsten.
Wordt gezien als integraal onderdeel van het proces van onderwijzen en leren.	Wordt gezien als iets afzonderlijks, een activiteit die plaatsvindt na afloop van de onderwijs- en leercyclus.
<i>Collaboratief</i> – Leraren en leerlingen weten waar ze naartoe werken, zijn zich bewust van de leerbehoeften en gebruiken de tijdens het leerproces verzamelde informatie als feedback. Op basis hiervan kunnen zij wijzigingen doorvoeren en bijsturen om aan de leerbehoeften te voldoen.	<i>Gestuurd door de leraar</i> – Leraren geven op wat de leerlingen moeten doen en beoordelen hoe goed zij de opdracht hebben vervuld.
<i>Fluide</i> Een doorlopend proces dat wordt beïnvloed door de behoefte van de leerling en feedback van de leraar	<i>Rigide</i> – Een niet-veranderende maatstaf van wat de leerling heeft bereikt
Leraren en leerlingen vervullen de rol van doelbewust lerenden.	Leraren vervullen de rol van controleur en het is de rol van de leerlingen om gecontroleerd te worden.
Leerlingen en leraren gebruiken het verzameld bewijs om aanpassingen te doen zodat ze zich voortdurend kunnen verbeteren.	Leraren gebruiken resultaten van vastgestelde onderwijsactiviteiten om te concluderen of iemand gefaald heeft of geslaagd is.

Figuur 1.1 Kenmerken van formatief en summatief evalueren

om te leren, geen evaluatie van het leren. Formatief evalueren is zowel een strategie die leraren en hun leerlingen gebruiken tijdens het leren, als een middel om vast te stellen of er geleerd is (National Education Association, 2003, p. 3). Met andere woorden, om 'formatief' te handelen moet de verkregen informatie over het leerproces de beslissingen sturen die leraren en hun leerlingen minuut voor minuut nemen in de klas. In figuur 1.1 worden de kenmerken van formatief en summatief evalueren vergeleken.

Dit zijn enkele voorbeelden van formatief evalueren in de klas:

- Het leerdoel van een les wereldoriëntatie in groep 8 is: "Ik kan beschrijven hoe de verschillende landschappen op aarde invloed hebben op de activiteiten die mensen ondernemen." De lerares laat de klas tweetallen maken en vraagt ze drie vragen te bedenken die hen gaan helpen om het leerdoel te behalen.
- Aan het begin van een les over het vaststellen van een gezinsbudget vertelt een leraar economie wat het doel van de les is. Hij vraagt de leerlingen daarna dit in hun eigen woorden te herhalen.
- Tijdens een les Nederlands in het voortgezet onderwijs gebruiken leerlingen een rubric die ze met de hele klas hebben opgesteld. Deze rubric bevat de criteria waar een goed essay volgens hen aan moet voldoen. Nadat de leerlingen een eerste versie van hun essay hebben gemaakt, gaan zij deze zelf nakijken met behulp van de rubric. Daarna maken ze een verbeterde versie.
- In zijn feedback aan een leerling in groep 3 laat de leraar aan de leerling zien wat ze goed heeft gedaan bij haar poging de levenscyclus van een kikker te tekenen. De leraar geeft de leerling vervolgens een strategie waarmee ze de nauwkeurigheid van haar tekening kan verbeteren voordat ze haar eindversie inlevert.
- Een leerling in de tweede klas van het voortgezet onderwijs besluit een mindmap te maken als voorbereiding op de opdracht om een kort verhaal over het leven in de Gouden Eeuw te schrijven. Dit helpt hem bij het behalen van zijn leerdoel 'Het verbeteren van de opbouw en de volgorde van de verhaalelementen'.

1.2 Hoe stuurt een actiestrategie op basis van leerdoelen het formatief evalueren?

In de kern zorgt het formatief evalueren ervoor dat wat er in de klas gebeurt – elke dag, elke minuut – aansluit bij drie centrale vragen:

- Waar ga ik heen?
- Waar sta ik nu?
- Welke strategie of strategieën kunnen me richting mijn doel helpen?

Deze kernvragen geven richting aan alles wat de leraar en de leerling doen en wat zij samen doen. De vragen lijken heel eenvoudig, maar om ze goed in te zetten, moeten leraren en leerlingen kwaliteitsbesef ontwikkelen en in staat zijn bewijs te verzamelen over wat de leerling al begrijpt en kan ten opzichte van het gestelde leerdoel. Dan pas kan het leerteam van leerling en leraar het bewijs inzetten om te besluiten wat de vervolgstappen en strategieën zijn om het gat te overbruggen en het beoogde resultaat te bereiken.

Dit continue proces van doelmatig bewijs verzamelen over het leren van een leerling en deze informatie gebruiken om beslissingen te nemen over de vervolgstappen, is uitgebreid beschreven in onze *learning target theory of action* (Moss & Brookhart, 2012): “Leraren onderwijzen het meest effectief en leerlingen leren het meest betekenisvol wanneer leraren de juiste leerdoelen voor de les van die dag bepalen, en dit doel samen met hun leerlingen gebruiken om naar begrip toe te werken en dit te evalueren” (p. 9). Om formatief evalueren toe te passen, moeten leraren dus een leerdoel voor de les maken en delen. Het leerdoel wordt daarna door de leraar en de leerlingen gebruikt om te peilen hoeveel de leerlingen weten en begrijpen ten aanzien van het leerdoel. De leraar en de leerlingen werken daarna samen om de kloof te dichten tussen waar ze staan en waar ze naartoe willen. Wanneer een leerdoel is behaald, wordt er een nieuw passend doel gesteld, en gaat het proces verder. Het komt neer op het Goudlokje-principe: om leermotivatie aan te wakkeren, moeten het uitdagings- en ondersteuningsniveau passend zijn. En dat betekent dat alle beslissingen in de klas – zowel de beslissingen die worden genomen door de leraar als die van de leerlingen zelf – gebaseerd moeten zijn op het tot op de minuut bijgewerkte bewijs van het leren van de leerling in relatie tot het specifieke leerdoel van de les.

Een actiestrategie op basis van leerdoelen en de drie kernvragen van formatief evalueren vormen samen een geweldig uitgangspunt voor schoolleiders die hun leraren ondersteunen bij het herkennen en gebruiken van het proces van formatief evalueren in de klas. Schoolleiders kunnen hun leraren begeleiden bij 1) het plannen van hun lessen, 2) het monitoren van hun lesgeven en 3) het ondersteunen van hun leerlingen tijdens hun ontwikkeling tot zelfregulerende, beoordelingsbekwame lerenden. Leraren kunnen de drie vragen samen met de leerdoelen van de les ophangen in hun klas, zodat ze de leerlingen er voor, tijdens en na elke leerervaring aan kunnen herinneren.

1.3 Hoe is formatief evalueren van invloed op het leren en de prestaties van de leerlingen?

Er is veel bewijs waaruit blijkt dat het toepassen van formatief evalueren in de klas essentieel is om het prestatieniveau van leerlingen te verhogen.

Wij kennen geen andere didactische interventies die eenzelfde positieve impact hebben op leerresultaten.

—Paul Black & Dylan William, 'Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment' (1998)

Onderzoek wijst onomstotelijk uit: formatief evalueren werkt. Het heeft rechtstreeks effect op de twee belangrijkste actoren in het onderwijsleerproces: de leraar en de leerling. Het komt veel te vaak voor dat de leraar en de leerlingen maar wat op de gok doen. Leraren kunnen geen sterke bewijzen tonen van wat hun leerlingen nu precies weten en waar de leerlingen precies staan ten opzichte van de gestelde leerdoelen. Door het gebrek aan gedetailleerd, accuraat bewijs is het voor leraren bijzonder moeilijk om effectieve feedback te geven die voor leerlingen beschrijft welke volgende stappen ze moeten nemen om hun werk en hun begrip te verbeteren. Leerlingen tasten zelf ook in het duister. Zonder te weten hoe ze hun eigen leerproces moeten beoordelen en reguleren, kunnen ze niet zelfstandig beslissingen nemen over het verbeteren van hun werk en leerproces terwijl ze hiermee

bezig zijn. Als leraren en leerlingen samen echter **continu bewijs** over het leren verzamelen en deze informatie gebruiken om het leer- en werkproces bij te stellen, neemt de kans toe dat de aanpassingen effectief zijn (Wiliam, 2018).

1.3.1 Effect op de kwaliteit van de leraar

De kwaliteit van de leraar is van grote invloed op de prestaties van de leerlingen (Darling-Hammond, 1999; Hanushek, Kain, O'Brien & Rivkin, 2005; Thompson & Wiliam, 2007). Bovendien blijkt uit onderzoek dat leraren effectiever worden naarmate ze strategieën ontwikkelen om de impact van hun eigen onderwijspraktijken op het leren van de leerlingen te evalueren (Darling-Hammond, 2013). Formatief evalueren draagt bij aan de kwaliteit van de leraar, omdat het de kern raakt van effectief lesgeven (Black & Wiliam, 1998; Elmore, 2004) en zorgt dat leraren hun invloed tijdens de les kunnen peilen (Moss & Brookhart, 2015). Door middel van het proces van formatief evalueren wordt het klaslokaal het toneel van betekenisvolle professionele ontwikkeling: de leraar leert over effectief lesgeven door de effectiviteit van zijn eigen didactische beslissingen te bestuderen. Deze werkwijze draagt bij aan een continue ontwikkeling op basis van relevant, authentiek en richtinggevend bewijs.

Beter leren lesgeven door je eigen onderwijspraktijken onder de loep te nemen is veel effectiever dan het bestuderen van goede praktijkvoorbeelden in een cursus of training. Uit onderzoeken (bijvoorbeeld Devine, Fahie & MacGillicuddy, 2013; National Council of Teachers of Mathematics, 2014; Turner, Christensen & Meyer, 2009) blijkt duidelijk dat leraren de bewezen goede praktijkvoorbeelden waar ze tijdens een workshop kennis mee maken niet altijd zelf gaan toepassen. Leraren geven meestal les op de manier die *volgens hun overtuiging* de beste is, waarbij ze de uitkomsten van onderwijsonderzoeken vaak naast zich neerleggen. Dit is een belangrijk gegeven. De overtuigingen van leraren bepalen niet alleen wat ze in de klas doen, maar ook wat zij beschouwen als bewijs van leren. Ze zullen hun manier van lesgeven niet op een effectieve manier aanpassen, tenzij ze met behulp van praktijkervaringen leren kijken naar hun aannames over de manier waarop leerlingen leren en hoe goed lesgeven bijdraagt aan het leren van leerlingen (Moss, 2002). Formatief evalueren kan leraren en de manier waarop zij lesgeven volledig transformeren (zie figuur 1.2).

Formatief evalueren stimuleert zelfevaluatie op basis van bewijs. Leraren worden zich erdoor bewust van de eigen keuzes tijdens het lesgeven en zien (mogelijk voor het eerst) het verschil tussen de *intentie* en het *effect* van hun handelen. Met behulp van deze nieuwe inzichten kunnen leraren bewuste acties ondernemen, zoals het verzamelen en gebruiken van bewijs over wat er nu precies wel en niet werkt voor hun leerlingen. Elke dag, elke les en tijdens elke interactie met leerlingen opnieuw. Door tijdens deze situaties als leraar kritisch te kijken naar je kennis en didactisch handelen en je eigen veronderstellingen over het onderwijs, groeit de nieuwsgierigheid om te onderzoeken welke vervolgstappen je het beste kunt zetten om de leerlingen te helpen hun prestaties te verbeteren.

Leraren gaan uit van de werkhypothese dat ...	Leraren ondernemen actie om ...
<i>Leerlingen effectiever leren wanneer ze de leerdoelen kennen en begrijpen.</i>	• Hun planning met precisie uit te voeren. • Leerdoelen in leerlingvriendelijke taal uit te leggen. • Exact te benoemen aan welke criteria leerlingen voor iedere taak moeten voldoen.
<i>Om elke leerling te helpen slagen, ik precies moet weten waar die leerling staat in relatie tot het leerdoel.</i>	Continu bewijzen van leren bij leerlingen te verzamelen om het effect van hun didactische aanpak te evalueren en deze daarna aan te passen.
<i>Effectieve feedback specifieke suggesties bevat voor het overbruggen van de kloof tussen waar de leerling is, en waar hij moet zijn in relatie tot het leerdoel.</i>	• Gerichte, opbouwende en beschrijvende feedback te geven. • Een repertoire aan feedbackstrategieën op te bouwen.
<i>Het reguleren van hun eigen leren een van de belangrijkste vaardigheden is die ik mijn leerlingen kan meegeven.</i>	• Hun leerlingen te leren hoe ze elkaar moeten evalueren. • Rubrics, checklists, richtlijnen en andere metacognitieve hulpmiddelen integraal onderdeel te maken van wat leerlingen voor, tijdens en na het leren doen.
<i>Betekenisvol leren plaatsvindt door uitwisseling tussen twee of meer personen, tijdens leergesprekken, en wanneer leerlingen elkaars rol-model worden.</i>	• Leerlingen aan te moedigen van zichzelf en elkaar te leren. • Strategische vragen toe te voegen aan het lesontwerp en deze vragen aan de leerlingen te stellen om leerbewijs te verzamelen.
<i>Docenten geen motivatie kunnen geven aan leerlingen, maar hen wel kunnen helpen dit te ontwikkelen.</i>	• De juiste mate van 'precies goede' uitdaging en ondersteuning te bieden. • Doelbewust leerervaringen te creëren waarmee leerlingen leren wat ze goed doen, wat ze meer of vaker zouden moeten doen, en hoe ze hun inspanning zo effectief mogelijk kunnen maken.

Figuur 1.2 Impact van de inzet van formatief evalueren op leraren

1.3.2 Effect op het leren van de leerlingen

De uitwerking van formatief evalueren op het leren van de leerlingen is nog groter. Leerlingen leren niet alleen vakinhoud, maar ook hoe ze moeten leren. Ze leren meer, leren slimmer, en ontwikkelen zich tot zelfbewuste lerenden die precies kunnen uitleggen wat ze hebben gedaan om te komen waar ze zijn. Met andere woorden: leerlingen worden zelfregulerende en reflecterende leerlingen met kwaliteitsbesef, die beslissingen nemen op basis van beschikbare informatie. Ze leren bewijzen over hun eigen leerproces te verzamelen en die te gebruiken om een keuze te maken uit een groeiende verzameling strategieën waarmee ze hun doel kunnen behalen. Leerlingen leren hun leerproces in eigen handen te nemen en gaan zichzelf daarbij meer en meer zien als autonoom, zelfverzekerd en bekwaam.

Dankzij deze combinatie van leerfactoren – eigenaarschap, autonomie, zelfvertrouwen en bekwaamheid – wordt de veerkracht van leerlingen verhoogd. Door leerlingen veerkrachtiger te maken kan een gevaarlijke cyclus worden doorbroken: veel leerlingen wijten het feit dat zij niet goed presteren op bepaalde taken aan een gebrek aan academisch vermogen. Doordat ze zelf geloven dat ze niets kunnen bereiken of veranderen, raken ze ontmoedigd en geven ze het op (Boston, 2002; McMillan, 2017). Veerkrachtige leerlingen kunnen ‘terugveren’ na een slechte prestatie of tegenslag. Zij geloven dat zowel hun successen als hun mislukkingen te wijten zijn aan factoren waar ze zelf invloed op hebben. Wanneer ze een uitdaging tegenkomen, geven ze het niet op, maar veren ze terug. Veerkrachtige leerlingen geloven in hun vermogen om dat wat ze doen en hoe ze het doen aan te passen om zo hun doel te bereiken. Formatief evalueren draagt bij aan een klassen-klimaat dat zorgt voor mindfulness, niet-oordelend bewustzijn, cognitieve flexibiliteit en zelfregulering – allemaal kenmerken die bijdragen aan de veerkracht van de leerlingen (Jimenez, Niles & Park, 2010).

En hoewel formatief evalueren een sterke invloed heeft op het leren van alle lerenden, “helpt het minder goed presterende leerlingen meer dan anderen, waardoor de prestaties dichter bij elkaar komen te liggen en tegelijkertijd over de gehele linie verbeteren” (Black & William, 1998). Om meerdere redenen die we hier (en in latere hoofdstukken) noemen, is formatief evalueren een stuwende kracht die bijdraagt aan het verbeteren van de prestaties van leerlingen en het overbruggen van de prestatiekloof.

1.4 Hoe bevordert formatief evalueren een goede samenwerking tussen leraar en leerling?

Als formatief evalueren op hoog niveau plaatsvindt, vervagen de grenzen tussen lesgeven, leren en evalueren. Zo ontstaat in de klas een cultuur van samen onderzoeken en verbeteren op basis van verzamelde informatie. Naarmate deze samenwerking sterker wordt, worden gesprekken over leren eerder regel dan uitzondering. Leraren en leerlingen werken samen aan het verzamelen van informatie over de sterke en zwakke kanten van hun manier van werken. Deze informatie is van toepassing voor *alle* lerenden en *al* het leren in de klas. Deze informatie wordt verzameld door met elkaar te praten, samen te plannen, leerbewijzen te vergelijken en gezamenlijke leerdoelen te stellen die bepalen wat de parameters zijn waaruit blijkt dat er daadwerkelijk is geleerd.

Het komt erop neer dat formatief evalueren de kwaliteit en kwantiteit van de interacties tussen leraar en leerling fundamenteel verandert. En elke dag is alles wat er in de klas didactisch gebeurt gericht op de prestaties van de leerlingen.

1.5 Welke veelvoorkomende misvattingen bestaan er over formatief evalueren?

Wanneer leraren formatief evalueren niet (goed) begrijpen, ontstaan er onvermijdelijk misvattingen, waardoor zij hun vraagtekens plaatsen bij het proces van formatief evalueren. Deze misvattingen kunnen de effectiviteit van formatief evalueren afzwakken en voorkomen dat het proces consequent wordt toegepast in de klas. Schoolleiders kunnen er actief aan bijdragen dat leraren goed leren begrijpen wat formatief evalueren inhoudt – en, misschien nog wel het belangrijkste, wat het *niet* is. Zij kunnen gericht aandacht aan formatief evalueren besteden binnen de gesprekken die zij met leraren voeren. Hieronder benoemen we veelvoorkomende misvattingen en hoe je deze kunt bespreken.

Misvatting 1: Formatief evalueren is een bijzonder soort toets, of een serie toetsen, waarmee leraren kunnen achterhalen wat hun leerlingen weten.

Waarschijnlijk is dit de meest voorkomende misvatting over formatief evalueren.

Deze misvatting komt rechtstreeks voort uit de ondoordachte gewoonte waarbij we *evalueren* en *toetsen* gebruiken alsof ze onderling uitwisselbaar zijn. Het is geen wonder dat leraren onterecht aannemen dat formatief evalueren een bijzonder soort toets, toetsonderdeel of een serie van toetsen is – iets dat ze bij hun leerlingen moeten afnemen om te controleren wat ze geleerd hebben.

Om deze misvatting aan de kaak te stellen, kunnen schoolleiders de aandacht vestigen op de volgende belangrijke punten:

- Formatief evalueren is geen toets, toetsonderdeel of een serie van toetsen.
- Formatief evalueren is een doelbewust leerproces waaraan leraren *samen met* hun leerlingen werken om *tijdens* het leerproces informatie te verzamelen om de prestaties te verbeteren.
- Formatief evalueren is een samenwerking tussen leraren en hun leerlingen waarbij ze inventariseren waar de lerenden staan in relatie tot de leerdoelen.

Misvatting 2: Formatief evalueren is een programma dat leraren gaan toepassen en toevoegen aan wat ze al doen.

Deze misvatting kan rechtstreeks worden herleid tot traditionele bij- en nascholingsprogramma's. Vaak wordt er door externe experts tijdens een eenmalige workshop een programma of techniek gepresenteerd om als docent toe te passen in je lessen. Het is dus niet zo vreemd dat leraren formatief evalueren vaak beschouwen als een programma dat of methode die ze zich eigen moeten maken en moeten toevoegen aan dat wat ze al doen. Dit onjuiste beeld leidt er vaak toe dat leraren zich afvragen waar ze de tijd vandaan moeten halen om 'formatief evalueren te doen' naast al het andere dat ze al 'doen' in de klas. Door dit perspectief van iets 'toevoegen' kunnen leraren formatief evalueren moeilijk herkennen als dynamisch proces waarbij de focus in de klas verschuift van instructie naar

leren, en wat veel meer inhoudt dan het toevoegen van een nieuwe techniek aan hun huidige manier van werken.

Om deze misvatting aan de kaak te stellen, kunnen schoolleiders de aandacht vestigen op de volgende belangrijke punten:

- Formatief evalueren is geen compleet programma of pak van technieken dat leraren toepassen en uitvoeren.
- Formatief evalueren is een onderwijs- en leerfilosofie waarbij evalueren tot doel heeft om het leerproces te sturen en niet alleen om te controleren wat er geleerd is.
- Formatief evalueren is een fundamentele herkadering van het werk dat leraren en leerlingen in de klas van dag tot dag en van minuut tot minuut doen.

Misvatting 3: Elke werkwijze waarmee informatie wordt verzameld om een programma of het lesgeven te verbeteren, is onderdeel van formatief evalueren.

Deze laatste misvatting raakt aan de kern van wat er nu voor zorgt dat een bepaalde werkwijze ook kan worden aangemerkt als formatief evalueren. Sommige onderwijsprofessionals concluderen onterecht dat aan de criteria van formatief evalueren is voldaan wanneer een leraar informatie uit een evaluatie gebruikt om een les aan te passen of te herzien. Een voorbeeld: een lerares geschiedenis in het voortgezet onderwijs ziet een problematisch patroon bij het gedeelte van het eindexamen over de Tweede Wereldoorlog. De helft van haar leerlingen heeft ten onrechte geantwoord dat Duitsland het land was dat de meeste blijvende schade heeft opgelopen ten gevolge van de oorlog. Hierdoor neemt ze zich voor deze inhoud volgend jaar op een andere manier te onderwijzen. Ze wil meer tijd besteden aan het bespreken van het concept 'blijvende schade', zodat haar toekomstige leerlingen betere conclusies kunnen trekken. In dit voorbeeld gebruikt de lerares informatie die ze na afloop van haar instructie heeft verzameld om haar toekomstige leerlingen een betere leerervaring te kunnen bieden. Hoewel dit een lovenswaardig voornemen is, is het geen voorbeeld van formatief evalueren.

Om deze misvatting aan de kaak te stellen, kunnen schoolleiders de aandacht vestigen op de volgende belangrijke punten:

- Om als onderdeel beschouwd te worden van formatief evalueren moet verzamelde informatie worden gebruikt om het leren van de huidige leerlingen te sturen.
- Hoewel de kwaliteit van het lesgeven verbetert dankzij formatief evalueren, moet het resultaat erop gericht zijn dat de prestaties en het leren van de huidige leerlingen in de klas wordt verbeterd. Het gaat hierbij om het verbeteren van de leerconcepten, processen en vaardigheden die hebben geleid tot de verzamelde informatie.

1.6 Wat is het verband tussen formatief evalueren en motivatie?

De term motivatie komt van het Latijnse woord *movere*, wat betekent: iets of iemand in beweging brengen. Op basis van die etymologie kunnen we motivatie definiëren als iets dat energie geeft, stuurt en zorgt voor handhaving van bepaald gedrag richting een doel. We kunnen dit ook anders formuleren, door te zeggen dat motivatie doelgericht gedrag is, gecombineerd met de energie en het streven om naar dat doel toe te werken. Motivatie

zorgt er daadwerkelijk voor dat leerlingen gaan leren, het stuurt ze de goede kant op en zorgt dat ze betrokken blijven.

Hoewel een leraar zijn leerlingen geen motivatie kan 'geven', kan hij motivatie wel voeden en stimuleren, en zijn leerlingen helpen zichzelf nog meer te motiveren. Veel onderwijs-professionals zien motivatie als iets dat voortkomt uit externe factoren, zoals een beloning, prikkel, straf of waarschuwing: wortels en stokken, dus. Dit is niet helemaal onjuist, want één bepaalde vorm van motivatie – extrinsieke motivatie – past helemaal in deze beschrijving. Maar het probleem met extrinsieke motivatie in de klas is dat de leraar beloningen (denk aan stickers, cijfers, vrije tijd, bonuspunten) en straffen (denk aan doorwerken in de pauze, nablijven, een lager cijfer) moet inzetten om de motivatie van zijn leerlingen te beïnvloeden. Hieruit volgt dat leerlingen alleen gemotiveerd blijven zolang de leraar een bepaalde vorm van controle uitoefent. Zonder de leraar verdwijnt ook de motivatie. Daar gaat het idee van een leven lang leren!

Uit onderzoek blijkt zelfs dat extrinsieke beloningen in de loop der tijd een negatieve invloed kunnen hebben op de interne (intrinsieke) motivatie van leerlingen, waarbij vooral het geven van een beloning als rechtstreekse consequentie van de prestatie van de leerling een negatief effect heeft. Dergelijke beloningen verlopen altijd volgens een vast patroon. De leerlingen die het best presteren krijgen de meeste beloningen, en leerlingen die minder goed presteren krijgen minder of zelfs geen beloningen. Bij leerlingen die niet aan de eisen kunnen voldoen, ondermijnt dergelijke extrinsieke controle langzaam maar zeker hun motivatie om te leren. Hun prestaties gaan achteruit en ze blijven volledig ontmoedigd achter (Deci, Koestner & Ryan, 1999). Op grond van dit inzicht moeten leraren dus zuinig zijn met extrinsieke beloningen, en ze *alleen* maar inzetten als onderdeel van een plan om de intrinsieke motivatie te activeren zodat de extrinsieke beloning langzaam kan worden afgebouwd en ten slotte geheel kan worden gestopt.

Daar staat tegenover dat het proces van formatief evalueren geen nadelen heeft. Het wordt zelfs sterk in verband gebracht met toegenomen intrinsieke motivatie bij leerlingen. Zoals de eerder beschreven molen, helpt formatief evalueren leerlingen de manier waarop hun hersenen werken te benutten. Zodat zij de vier belangrijke aspecten van leermotivatatie kunnen opwekken en versterken:

- Self-efficacy: het geloof van een lerende in zijn eigen vermogen om een bepaalde situatie tot een goed einde te brengen
- Zelfregulatie: de mate waarin een lerende metacognitief, gemotiveerd en actief betrokken is bij zijn eigen leerproces
- Zelfevaluatie: de handeling waarbij een lerende zijn eigen prestaties observeert, analyseert en beoordeelt op basis van criteria, en vaststelt hoe hij die kan verbeteren
- Zelfattributie: de eigen opvattingen of uitleg ten aanzien van het wel of niet slagen, die bepalen hoeveel moeite of inzet hij in de toekomst aan die activiteit zal besteden

In de overige hoofdstukken gaan we dieper in op het zogenoemde 'motivatie-verband' door te onderzoeken hoe bepaalde elementen van formatief evalueren verband houden met de aspecten van intrinsieke motivatie. In figuur 1.3 zetten we de belangrijkste

verbanden op een rij en kijken we vooruit naar de manier waarop de motivatie om te leren opgewekt wordt door formatief evalueren.

1.7 Hoe herken ik het proces van formatief evalueren als ik het zie?

Omdat formatief evalueren een systematisch, doelgericht proces is waarmee bewijs van leren wordt verzameld, kun je observeren wat het effect ervan in de klas is. Denk hierbij aan wat de leraar doet, wat de leerlingen doen, hoe de leerproducten en prestaties eruitzien, en de manier waarop leraren praten over het leren van hun leerlingen. In figuur 1.4 (p. 27) staan voorbeelden van waar je in de klas op kunt letten. In de volgende hoofdstukken gaan we dieper in op de specifieke elementen van formatief evalueren, en in elk hoofdstuk delen we meer voorbeelden waar je op kunt letten in de klas.

Hoe kan ik als schoolleider formatief evalueren uitdragen in gesprekken met leraren over hun eigen professionele ontwikkeling?

Bij formatief evalueren gebruiken we doorlopend actueel bewijs van wat leerlingen doen, zeggen, maken en schrijven tijdens de les als leidraad voor het lesgeven en leren (Moss & Brookhart, 2015). Wanneer schoolleiders samen met hun leraren een onderzoekende houding aannemen, leven ze het proces van formatief evalueren niet alleen voor, maar belichamen ze het ook. Uit onderzoek blijkt dat schoolleiders die regelmatig korte, gerichte, individuele gesprekken met een leraar voeren, bijdragen aan hun professionele ontwikkeling en een positieve verandering in het gedrag van de leraar bewerkstelligen. Deze effecten gaan veel verder dan het effect van de gebruikelijke 'zitten en luisteren'-workshops (Hall & Hord, 2000). Sterker nog, een van de meest effectieve acties die een schoolleider kan ondernemen om de prestaties van de leerlingen te verbeteren, is dat hij zich met zijn handelen rechtstreeks richt op dat wat er in de klas gebeurt (Elmore, 2000).

Elementen van formatief evalueren ...	... zorgen op deze manier dat leerlingen de manier waarop hun hersenen werken kunnen benutten ...	... zodat ze aspecten van leermotivatie opwekken
Gedeelde leerdoelen en succescriteria	• Leiden leerlingen en leraren naar specifieke doelen. • Versterken initiatie voor de leer-taak. • Helpen leerlingen en leraren bij het volgen van leervorderingen.	• Self-efficacy • Zelfevaluatie • Zelfregulering • Zelfattributie
Feedback die de leerling vooruithelpt	• Versterkt de cognitieve verwerking. • Kweekte veerkracht en volharding bij tegenslag. • Voorziet leerlingen van specifieke strategieën voor vervolgstappen.	

Stellen van leerdoelen door leerlingen	• Zorgt voor hogere betrokkenheid van de leerlingen. • Verplaatst de focus van prestatiegericht gedrag naar doelgericht gedrag. • Wekt inzet op, versterkt volharding en stimuleert de ontwikkeling van nieuwe strategieën.
Zelfevaluatie door leerlingen	• Verplaatst de macht van de leraar naar de leerling. • Betrekt leerlingen actief bij het verzamelen en interpreteren van leerbewijs. • Helpt leerlingen bij het stellen van meer realistische en active-rende doelen om de prestaties continu te verbeteren.
Strategische vraagstelling door leraren	• Leidt leraren en leerlingen naar in het oog springende elementen van de inhoud, het proces of de prestatie. • Ondersteunt lerenden bij het uitbouwen en ontwikkelen van hun gedeeltelijke, beperkte of passieve begrip. • Stimuleert conceptuele verandering.
Betrokkenheid van leerlingen bij het stellen van effectieve vragen	• Zorgt voor hogere en doelgerichte betrokkenheid van de leerlingen. • Draagt bij aan autonomie en onafhankelijkheid. • Laat leerlingen het beeld van zichzelf ontwikkelen als producenten van kennis en stuwende kracht achter belangrijke onderzoekspaden. • Geeft leerlingen het vertrouwen om zelfstandig lastige vraagstukken op te lossen.

Figuur 1.3 Verbanden tussen formatief evalueren en intrinsieke motivatie

Formatief evalueren: Een actief, doelbewust leerproces dat de leraar en de leerlingen laat samenwerken om doorlopend en systematisch bewijs van leren te verzamelen met als expliciet doel het verbeteren van de prestaties van de leerlingen.

Kijk of je het volgende ziet bij leraren	Kijk of je het volgende ziet bij leerlingen
De leraar ... • Deelt leerdoelen op een manier die past bij de ontwikkeling van de leerling. • Past het lesgeven al doende aan om het begrip van de leerlingen te verdiepen en misvattingen op te helderen. • Bedenkt vragen die hij tijdens de les stelt om leerlingen te helpen zich te richten op belangrijke leerconcepten en op de criteria van een succesvol leerresultaat. • Onderwijst specifieke metacognitieve strategieën om het succes van de leerlingen te optimaliseren. • Geeft heldere, beschrijvende en taakspecifieke feedback, en laat leerlingen zien waar ze staan in relatie tot het doel en wat hun volgende stap moet zijn om de kloof te overbruggen. • Verwelkomt vragen van leerlingen met respect en enthousiasme en beantwoordt deze vragen zorgvuldig en weloverwogen. • Gebruikt prikkelende vragen om de leerlingen aan te zetten tot reflectie op hun eigen begrip en prestaties. • Leeft zelfevaluatie voor door redeneringsvaardigheden in te zetten die leerlingen ook nodig hebben om hun taak tot een goed einde te brengen. • Beschrijft de leerontwikkeling van leerlingen richting een specifiek leerdoel en maakt daarbij plannen voor het aanpassen van de instructie en mate van ondersteuning om de ontwikkeling van de leerlingen te bevorderen.	De leerling ... • Begrijpt en kan uitleggen wat hij goed doet en wat de volgende stap moet zijn. • Herkent wanneer hij leert, en wanneer dat niet het geval is. • Gebruikt door de leraar gemaakte rubrics, checklists en richtlijnen om de kwaliteit van zijn leerresultaat te volgen en aan te passen. • Is in staat om zijn leerstrategieën aan te passen aan zijn leerbehoefte. • Stelt zijn eigen leerdoelen en volgt zijn voortgang. • Gebruikt succescriteria om zijn eigen leerproces en resultaten te evalueren. • Stelt realistische kortetermijndoelen, bedenkt welke strategie hij inzet om zijn doelen te behalen en welke succescriteria nodig zijn om te bepalen of het doel bereikt is. • Stelt vragen om duidelijkheid te krijgen over concepten, taken en redeneringsprocessen. • Toont zelfvertrouwen, betrokkenheid en motivatie om te leren. • Heeft zicht op zijn leren doordat hij kan beschrijven waar hij in relatie tot het leerdoel staat en wat zijn volgende stap zal zijn.

Figuur 1.4 Het proces van formatief evalueren herkennen

Schoolleiders kunnen formatieve gesprekken met leraren aanwenden om te bevorderen dat zij “systematisch en planmatig onderzoek” gebruiken in de klas (Moss, 2000; Moss & Brookhart, 2012, 2015). Formatief evalueren werkt op het snijvlak van wat voor overtuigingen leraren hebben over leren en lesgeven, de wijze waarop die overtuigingen hun manier van lesgeven beïnvloedt en het effect dat deze manier van lesgeven heeft op de prestaties en leermotivatie van leerlingen. Elk element van formatief evalueren is een hulpmiddel waarmee leraren kunnen vaststellen wat ze doen in de klas, waarom, en op welke wijze hun keuze van invloed is op hun leerlingen. Door formatief evalueren wordt de leraar gedwongen informatie over het leren van de leerlingen te gebruiken om hun prestaties te sturen en te stimuleren. Hierdoor neemt de leraar steeds meer bewust beslissingen op basis van wetenschappelijk bewijs. Formatief evalueren stimuleert en ondersteunt leraren om systematisch en doelbewust onderzoek uit te voeren in de klas. Dit is precies waarom het een significant effect op de dagelijkse praktijk in de klas kan hebben. Eenvoudig gezegd: formatief evalueren zorgt voor een krachtig leerklimaat in de klas en moedigt leraren aan om “bewust en doelmatig” les te geven (Moss, 2001).

Naarmate scholen zich ontwikkelen tot plekken waar het hebben van een gemeenschappelijke onderzoekende houding de norm is, kunnen schoolleiders binnen formatieve gesprekken een meer collegiaal dan normatief perspectief aannemen rondom professionele ontwikkeling, zich concentreren op de unieke expertises en leerbehoeften van iedere individuele leraar en samenwerking in het onderwijsteam stimuleren om het onderwijs te verbeteren (Moss & Brookhart, 2012, 2015). Schoolleiders kunnen bewust gekozen openingszinnen gebruiken om gezamenlijk onderzoek te stimuleren. Dankzij deze openingszinnen krijgt het gesprek een formatief karakter, wordt de focus op professionele zelfreflectie gelegd binnen de eigen werksituatie en vermijd je het risico om te verzanden in het bespreken van specifieke incidenten of het geven van een oordeel. Met een dergelijke opening geef je aan dat de leraar zelf verantwoordelijk is voor zijn eigen professionele ontwikkeling. Daarnaast toon je interesse en bied je er steun mee aan. Zo'n formatief gesprek kan voor of na een lesbezoek plaatsvinden, maar kan ook voor een specifiek team of de gehele school worden ingezet bij (de start van) een gezamenlijk onderzoek.

Met een **bewust gekozen gespreksopening** geef je aan dat de leraar zelf verantwoordelijk is voor zijn professionele ontwikkeling en toon je interesse en bied je steun. Hieronder vind je enkele manieren om een formatief gesprek met een individuele leraar te beginnen:

- Ik weet dat je er trots op bent dat je al je leerlingen bereikt tijdens je lessen. Ik zou graag samen met jou willen nadenken over manieren om bewijs te verzamelen waaruit blijkt dat leerlingen elke les iets leren en bereiken.
- Ik wilde graag bijpraten en van gedachten wisselen over de strategieën die je gebruikt om te zorgen dat leerlingen zelf meer doelen stellen en zelfevaluatie toepassen.
- De vorige keer hebben we het erover gehad dat je bang was dat je leerlingen hun eigen leren niet goed konden reguleren. Je was toen van plan om rubrics te gaan gebruiken om hun competentie op dat gebied te verbeteren. Vertel eens iets over het zelfreguleringsproces van je leerlingen.

Hieronder vind je enkele manieren om een formatief gesprek met een team te beginnen:

- We zijn ons er terdege van bewust dat de leesvaardigheid van onze leerlingen moet verbeteren. Denken jullie eens met me mee over strategieën waar we allemaal achter staan, die we kunnen toepassen en volgen zodat in alle klassen het niveau van begrip lezen omhoog gaat. Laten we daarbij in het oog houden dat deze strategieën voldoen aan de criteria van formatief evalueren.
- Tijdens mijn lesbezoeken wil ik me richten op hoe we formatief evalueren integreren in onze dagelijkse lespraktijk, en dan in het bijzonder op de manier waarop we de leerdoelen in de les met de leerlingen delen. Ik wil graag dat jullie met me meedenken over welke soorten bewijs we nodig hebben om te kunnen constateren dat leerlingen precies begrijpen wat ze moeten leren, en dat ze zich tijdens de les ook richten op die leerdoelen. We kunnen dan zorgen dat onze planning en instructie daar optimaal bij aansluiten.
- Het lijkt erop dat we grote vooruitgang boeken bij het geven van effectieve feedback aan onze leerlingen. Laten we die focus vasthouden en bespreken hoe we de kwaliteit van onze feedback systematisch kunnen blijven verbeteren door allemaal onze beste feedbackstrategieën te delen, en te bespreken wat voor bewijs we verzamelen om ons vertrouwen in deze strategieën te versterken.

Zoals je ziet, begint elk voorbeeld met een uitnodiging om als leraar mee te denken. De leraren worden uitgenodigd voor een gesprek in plaats van dat er een ondervraging begint over het lesgeven. Het gevoel van een ondervraging kan ongewenste emoties oproepen waardoor de bevorderende omstandigheden voor een gezamenlijk onderzoek kunnen afnemen (Downey, Steffy, English, Frase & Poston, 2004). Een formatief gesprek draagt daarentegen juist bij aan een cultuur waarin een gezamenlijke onderzoekende houding wordt aangenomen en er sprake is van continue verbetering (Moss & Brookhart, 2015).

1.8 Wat als?

In de dagelijkse praktijk is de kans groot dat leraren al te maken hebben met meerdere initiatieven om het lesgeven en leren te verbeteren. Dit kan tot gevolg hebben dat leraren het lastig vinden om formatief evalueren te onderscheiden van andere vormen van evaluatie en informatiegebruik in het onderwijs. Leraren kunnen bijvoorbeeld denken dat toetsen waarbij de resultaten berekend worden op basis van landelijke normeringen zoals de Cito-toets of een leerlingtevredenheidsonderzoek hetzelfde is als formatief evalueren.

Ten eerste kun je om deze misvatting aan te pakken, aangeven dat toetsresultaten op basis van landelijke normeringen tussentijds plaatsvinden: het gaat hierbij om periodieke evaluaties, die weliswaar belangrijk zijn om te bepalen wat leerlingen op een bepaald moment geleerd hebben ten opzichte van de norm, maar die niet van minuut tot minuut richting geven aan de beslissingen van de leraar en de leerling over de volgende leerstap. Anderzijds is formatief evalueren een leerproces en een samenwerking tussen de leraar en de leerlingen die direct zorgt voor informatie die leraren en leerlingen kunnen gebruiken om tijdens de les de leer- en lesstrategieën aan te passen. Met behulp van toetsresultaten op basis van landelijke normeringen kan de leraar weliswaar bepalen waar de

leerlingen zich bevinden ten opzichte van de norm, maar met formatief evalueren kunnen zowel de leraar als de leerlingen op elk gewenst moment beoordelen waar de leerling staat in relatie tot het leerdoel van de les.

Ten tweede: wijs de leraren erop hoe de informatie uit de toetsen op basis van landelijke normeringen wordt gebruikt, en vergelijk dit met de manier waarop de informatie uit formatief evalueren elke dag en elke minuut direct wordt toepast in de klas om de leerlingen beter te helpen leren. Stel jezelf eens de vraag: draagt de informatie uit toetsen op basis van landelijke normeringen bij aan het leerproces van de *huidige* leerlingen ten opzichte van hun leerdoel, zodat er tijdens de les beter geleerd kan worden?

En misschien nog wel het belangrijkste: wijs leraren erop dat toetsen die hun resultaten bepalen op basis van een landelijke normering de leerling niet betrekken bij het evaluatieproces. Tijdens formatief evalueren worden leerlingen juist met opzet betrokken bij het proces, als lerenden met kwaliteitsbesef die doelen kunnen stellen én behalen. Ze kunnen hun eigen leren reguleren door bewijs te verzamelen over hun leerproces en hun leervorderingen. Formatief evalueren geeft richting aan het leren en legt het initiatief bij de leerling.

1.9 Reflecteren op de essentiële elementen van formatief evalueren

Formatief evalueren is een bewust en doelmatig leerproces waarbij de leraar en de leerlingen zich in een actieve samenwerking richten op het verbeteren van de leerprestaties en het opwekken van leermotivatie. Gebruik de volgende vragen om na te denken over de leeromgeving die de leraren op jullie school door middel van formatief evalueren voor en met de leerlingen zouden kunnen creëren:

- Richten zowel de leerlingen als de leraar zich op het verzamelen en gebruiken van bewijs over wat leerlingen doen, zeggen, maken en schrijven? Zodat zij op basis daarvan beslissingen kunnen nemen die het leren van de leerling kunnen verbeteren? Of is met name de leraar hard aan het werk om te evalueren en beslissingen voor de leerling te nemen?
- Worden evaluaties door leraren als een proces gezien waarmee je het leren van de leerlingen tijdens de les kunt verbeteren? Of wordt evaluatie ingezet als controle- en beoordelingsmiddel?
- Wordt de verantwoordelijkheid voor het leerproces door alle aanwezigen in het klaslokaal gedragen? Of is de leraar verantwoordelijk voor wat er geleerd wordt, wie er leert en wat er vervolgens geleerd wordt?
- Werken leraren en leerlingen in bepaalde klassen op elk moment van de les samen aan het proces van formatief evalueren? Zijn er klassen waar leraren op zichzelf staande strategieën van formatief evalueren gebruiken waardoor formatief evalueren onderdeel van het lesontwerp en de lesstructuur kan worden? Zijn er klassen waar weinig bewijs van formatief evalueren zichtbaar is? Hoe kun je leraren aanmoedigen samen te werken, hun denkwijze te delen en elkaar te zien als waardevolle hulpbronnen om individueel en gezamenlijk te werken aan het verbeteren van de kwaliteit van formatief evalueren in de klas?

Samengevat

Formatief evalueren kost helemaal niets. Je kunt leraren helpen om het voor elke leeftijd en elk vak elke minuut van elke schooldag toe te passen. Dit krachtige leerproces verrijkt het leren van leerlingen die het al geweldig doen, zorgt ervoor dat leerlingen die potentie hebben uit de startblokken vliegen en blijven doorgaan, en verbetert sowieso de prestaties van alle leerlingen. Bovendien verbetert formatief evalueren de kwaliteit van de leraar, en zorgt het ervoor dat de leraar en de leerlingen gaan samenwerken zodat de lessen aanzienlijk anders gaan lopen.

Op dit punt is onze bemoediging, maar ook een kleine kanttekening op zijn plaats: zoals bij elke herkadering van wat er in de klas gebeurt, zal ook formatief evalueren tijd nodig hebben om te groeien en om de cultuur van een school te beïnvloeden. Vergeet niet dat dit een leerproces is voor alle lerenden op school – de leerlingen, de leraren en de leidinggevenden. Het goede nieuws: wanneer een school zich toelegt op het creëren van leeransen zoals die in het vervolg van dit boek besproken worden, begint dat onmiddellijk zijn vruchten af te werpen – en dat worden er alleen maar meer en meer. (In hoofdstuk 8 wordt dieper ingegaan op het schoolbreed invoeren en toepassen van formatief evalueren.)

In de volgende hoofdstukken gaan we dieper in op de zes elementen van formatief evalueren. In elk hoofdstuk vind je specifieke, praktische strategieën waarmee je je leraren kunt voorzien van de onderzoeksbasis en praktische informatie die ze nodig hebben om formatief evalueren in hun eigen klas te implementeren en de prestaties van de leerlingen en hun motivatie om te leren te verbeteren.

Waarom zou je formatief evalueren? Hoe doe je dat? En hoe zorg je ervoor dat formatieve evaluatie niet iets is van een enkele leraar in een enkele klas, maar van de héle school?

Formatief evalueren is een continu proces waarin leraren en leerlingen samen ‘bewijs van leren’ verzamelen. Uitgangspunt zijn altijd de vragen: waar staat de leerling, waar gaat hij naartoe en wat helpt hem om daar te komen? Het effect daarvan is het krachtigst als formatief evalueren een integraal onderdeel wordt van elke les bij iedere leraar. Het doel is niet om formatieve evaluatie ‘te doen’, zeggen Moss en Brookhart in dit boek, maar om als school een grote culturele verandering te omarmen. In een formatieve leercultuur verschuift de focus van door de leraar geleide instructie naar een partnerschap van doelgericht onderzoek tussen leerling en leraar, met als uitkomst: beter leren. Aan de hand van praktijkvoorbeelden maken de auteurs helder hoe je een formatieve leercultuur bevordert. Ze bieden onder meer gespreksstarters om veelvoorkomende misvattingen over formatief evalueren aan te pakken, praktische strategieën om te delen met leraren, adviezen voor ‘wat als’-scenario’s en vragen voor begrip en reflectie.

Steeds meer docenten zijn bezig om meer formatief te werken en daarbij het onderwijs meer te richten op ontwikkeling, in plaats van ‘hordelopen’. Daarbij lopen ze ook aan tegen de vraag: is het niet effectiever als we dit schoolbreed doen? En zo ja, hoe dan? Voor die vraag is dit boek een hele fijne basis, waarin op praktische wijze aandacht is voor de stappen die je hierbij als team kunt zetten. Daarbij is veel aandacht voor het ‘waarom’ en het ‘hoe’ van formatief evalueren, en vervolgens dus hoe je hier schoolbreed samen stappen in kunt zetten. En precies dat is nodig om naar een formatieve leercultuur te gaan.

Michiel Lucassen, docent, ontwerper en oprichter van Vernieuwonderwijs

Dit boek geeft bruikbare handvatten voor schoolleiders, teamleiders en kartrekkers om collega’s te ondersteunen in de zoektocht naar formatieve evaluatie. Door de logische opbouw en de praktische voorbeelden leest het prettig. De voorbeelden van lesobservaties, handvatten voor gesprekken en het terugkerende ‘Hoe herken ik...’ en ‘Welke specifieke strategieën kan ik met leraren delen’ vond ik sterk. Je kunt echt meteen aan de slag. Een boek waar velen op zaten te wachten!

Myrinne van Mierlo, www.myrinne.nl, onderwijsadvies en projectbegeleiding

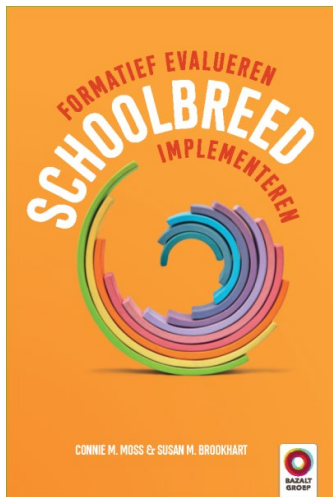
BAZALT GROEP

shop.bazalt.nl

9 789461 183118

Wil je Formatief evalueren schoolbreed implementeren bestellen?

Ga naar shop.bazalt.nl

Workshop of studiedag hierover?

Neem contact met ons op via
advies@bazaltgroep.nl.

Wil je meer gratis tips en hoofdstukken ontvangen?

Meld je dan aan voor onze
e-mailings: [aanmelden](#)